

„A ZSIDÓ GYÁSZ”

Az állampatrióta királytisztelet neológ zsidó adaptálása
Ferenc József feletti gyász során

Ferenc József zsidó közösségi percepcióját a judaizmus vallási hagyományai és a modern nemzeteszémekhez való viszonyulásuk kettőssége határozta meg. Tanulmányomban Ferenc József izraelita gyászának sajtóértelmezéseit vizsgálom, amelyek annak megértésében segítenek bennünket, hogy milyen motivációk mentén döntött a rabbiszeminárium és a budapesti neológ elit az elhunyt uralkodó nevének intézménynévként történő megörökítése mellett, és milyen közösségi emlékeztörténeti utóélete volt Ferenc József alakjának. Ferenc József feletti gyász homiliái és sajtóhírei a judaizmus hagyományait, az arisztokrácia gyászpompáját és az első világháborús propagandát ötvözték. Ferenc Józsefhez való viszonyulást egyrészt a vallási hagyományok, másrészt a zsidóság kései konfesszionalizálódásában játszott uralkodói szerepe határozta meg. Mindez pedig sajátos viszonyban állt a magyar nemzeteszémével való azonosulással és a háborús propagandával.

Az orthodox sajtó ezt szemléletesen fogalmazta meg Ferenc József 100. születési évfordulójáról, 1930-ból visszatekintve. A

„zsidóság elvetette az emberimádást, de az uralkodói hatalomban a mennyei uralom egy sugarát látta s ezért áhítatosan *bróchót* mondott uralkodó látására, áldást, amely dicsőíti a Mindenhatót, hogy *felsőségéből juttatott a haladó embernek*. [...] A mennyei dicsőség visszatükröződő fénysugarát látta mindig a zsidóság *I. Ferenc József* erényeiben. Minden, ami a zsidóság szemében királyi attributum: jóság, igazság, kötelességtudás és i-teni hatalom előtt való meghajlás, – *meg volt benne*. Lelkének minden porcikáját királyi megnyilatkozásban látták népei. Valóságos

* A szerző az MTA – SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (03 217) külső munkatársa. A tanulmány online változata az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem *HaCofe* folyóiratában jelent meg. (11. Tematikus szám: MMXVIII Vol I. Nr. 1. "FRANZ JOSEPH MÁLKÉNU") <http://www.or-zse.hu/hacofe/ferencjosef/glasser-gyasz.htm>

megtestesítője volt a bibliai király két jelzőjének: *Malki czedek melech sölém*, mert mint az igazság királya és a béke fejedelme él a zsidóság emlékében.”¹

Intrada, áldás és ima az állampatrióta királytiszteletben

A Világ Teremtője dicsőségének halvány evilági visszatükröződése a koronás fő. Egyúttal a társadalom rendjének és a zsidóság biztonságának letéteményese is. A koronás fő tisztelete a judaizmus vallási hagyományaiból eredt. Orthodox zsidó közösségekben, főként Galiciában és Bukovinában, de Pozsonyban is, a koronás fő fogadásának az első világháború idején is részét képezte az uralkodó elé Tóra-tekerccsel történő vonulás.² A római császárok köszöntéséig nyúlik vissza a királyi személy, uralkodó köszöntésének (*laudes*) és ünnepélyes bevonulásának (*intrada*) középkori szertartása. A zsidók jelenlétét ezeken először 1111-ben V. Henrik császár római bevonulásakor jegyezték fel. A Magyar Királyságban a király megajándékozása és Tóra-tekerccsel való köszöntése itáliai reneszánsz hatásra jelenhetett meg. Mátyás királlyá koronázásakor 1458-ban budai bevonulásának útvonalán a zsidók „elsők között” köszöntötték. 1790-ben I. Lipót pozsonyi koronázásán vettek először részt szertartásosan zsidók Mohács után.³ 1802-ben I. Ferenc pozsonyi látogatása alkalmával feleségével és udvartartásával együtt felkereste a zsinagógát. A királyt, a feleségét és Ferdinánd trónörökösét diadalívvvel és baldachin alatt eléjük hozott Tóra-tekerccsekkel fogadták. A közösség a királyi család számára kipárnázott székeket készített elő, Ferdinánd trónörökösét pedig a Tóra-szekrényhez vitték, kinyitották azt előtte, és a vallási szokásokról meséltek neki. A király a közösség elöljáróival beszélgetett, és háromnegyedórás tartózkodása után tetszését kifejezve távozott.⁴

A koronás fő iránti tiszteletnek és a Tórának az összekapcsolása a vallási hagyomány felől válik érthetővé. A hódoló küldöttségek által vitt Tóra a kinyilatkoztatott Tan tárgyasult jelképe. A kérdést a liturgia

¹ Emlékezés I. Ferenc Józsefre *Zsidó Újság* 1930. augusztus 22. 3.

² „A kolomeai lakosság hódolása. Károly király körútja a felszabadított Kelet-Galicziában” Fotó készítésének dátuma: 1917. augusztus 4. Megjelent: *Vasárnapi Újság*, (64) 31.; Pozsonyra vonatkozóan lásd JALSOVSZY et al 2014. 203.

³ KOMORÓCZY 2012a. 307–310.

⁴ KOMORÓCZY 2012a. 885., 888.

és a valláserkölcsi irodalom felől lehet megvilágítani. *Pirké Avot* III. 2. kommentárjai foglalkoztak a királyért mondandó imával és a királyi hatalomban megtestesülő társadalmi renddel. RÁSI Jeremiásra hivatkozott, hangsúlyozva, hogy a népek királyaiért is kell imádkozni, tekintettel arra, hogy a világ 70 népéért szukkotkor hetven ökröt mutatottak be áldozatként. Rabénu Jona, a *Sáaré tesuva* című muszárkönyv szerzője a Zsoltárok 35,13-ra hivatkozva azt írta, hogy az ember köteles másokért is imádkozni, és a királyság békéjébe mindenki belefoglaltatik. Jom Tov Lipmann Heller, *A Toszafot JomTov* szuperkommentár szerzője szerint azért áll a zsoltárban királyság és nem király, mert a királyi tanácsra történik utalás (miniszterek, tanácsadók), akik irányítják az országot, és törvényt tartanak az országban. A királyi hatalomban megtestesülő társadalmi rendet fejtegette közérthetően magyar nyelven S. Leo Singer rimaszombati orthodox főrabbi 1907-ben *Kötelességtan* címen közreadott *Hovat haLevavot* feldolgozása.⁵

A dualizmus izraelita uralkodóképének kérdése a „változások” története. A koronás fő vallási értelmezései a judaizmus szétszórátás-értelmezéséből és az antik uralkodótisztelet judaizálásából eredtek. Ezek jól illeszkedtek a dualizmus idejének állampatrióta királytiszteletébe. A jelenséget árnyalta Európa modernizálódó társadalma. A rendi hagyományok pedig a modern nemzeteszizmekkel alkalmanként összefonódtak vagy ütköztek. A vallástörvény a király látásakor áldást ír elő: „Áldott vagy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki dicsőségéből juttat a hús vér embernek.”⁶

Schön József imakönyvsorozata az Osztrák-Magyar Monarchia elterjedt neológ izraelita imakönyveként héber-magyar változatban ünnepi imakönyveiben (Machzoraiban) közli Ferenc Józsefért, az uralkodóháért és a hazáért mondott könyörgést is. Ez a könyörgés szidurokban és női imakönyvekben szintén fellelhető. Az állam vagy az uralkodó jólétéért mondott szombati és ünnepi ima az Örökkévalóval folytatott párbeszédbe emelte be a nem-zsidó világi hatalomért mondott imát. A Habsburg Birodalomban az első nyomtatott imakönyvek az uralkodóért mondott imával a 18. század elején tűntek fel. Az első *Hanoten tesuá* ima askenázi változatban, amely Habsburg uralkodó

⁵ RÁSI ad loc, rabénu Jona Gerondi ad loc, Heller ad loc. SINGER 1907. 17–18, 210–211.

⁶ OBERLANDER 1996. 120.

nevét is említi, a *Széder tefilot* c. imakönyvben található, amely 1710-ben jelent meg. A szövegek változatai a közösség és a tágabb szociokulturális rendszer viszonyát mutatják.⁷ Jól példázza az emlékezet működését és a tágabb szociokulturális rendszer összefüggéseit a Ferenc József erényeit és a hozzá történő zsidó ragaszkodást felmutató toposz – fent idézett – 1930-as, kései orthodox megfogalmazása.

A felvilágosodással és a modern politikai polgári öntudat kialakulásával megjelentek a többségi nemzeti történelem nagy eseményeire reflektáló zsinagógai beszédek és a környezet szimbolikus politikájának a judaizmus keretei között történő adaptálásai. Az uralkodó név- és születésnapján, valamint az uralkodócsalád életfordulós rítusaihoz tartozó istentiszteleteken számos rabbi zsinagógai szónoklata reflektált a szentírási hasonlóságokra és a kiegyezés eseményeire. Löw Immanuel gyászbeszéde Ferenc József felett szintén a kortárs bibliai király képét rajzolta meg.

„A mi nagy királyunk szerette az igazmondókat. Jeruzsálemi király címét viselte és Salamon tanításait követte. [...] Fényes ékesség a szent korona: túlvilági fény árad ki belőle, amely hódolatra kész, de szeretetet, ragaszkodást, önfeláldozó rajongást a korona viselője kelt, oly viselője, mint az a dicső király, akit most siratunk”⁸

– hangzott el a gyászbeszédben.

Ferenc Józsefhez való viszonyulást a vallási hagyományokon túl a zsidóság kései konfesszionalizálódásában játszott uralkodói szerepe és a belső irányzati viták során tett szimbolikus gesztusai határozták meg. A neológia és az orthodoxia saját intézményesülése mellett, az uralkodó érdemének tulajdonította a zsidóság társadalmi integrálását, a polgári egyenjogúsítást és a bevett felekezetté tételt is. Ferenc József így a zsidóságot védelmező, mélyen vallásos katolikus uralkodóvá vált.⁹ Löw Immanuel idézett gyászbeszédéből eként a Löw család nemzedéki emlékezte és történelmi tapasztalata is kicsenghetett. Az *Egyenlőség* neológ izraelita felekezeti hetilap az uralkodó halálhírét hozva szintén

⁷ DAMOHORSKÁ 2010. 12., 16–17., 36–38.

⁸ LÖW 1923. 14., 20–21.

⁹ GLÄSSER 2016

jelentős helyet szánt a zsidósággal kapcsolatos határozatainak és a zsidóságról tett kijelentéseinek. Ezek között a felekezeti irányzatok kialakulásában tanúsított magatartása kiemelt történelmi tényként szerepelt.¹⁰

Ferenc József gyásza és közösségi emlékezete

Hevesi Simon pesti rabbi imájában 1915 májusában a gorlicei győzelem után Ferenc Józsefet Mózeshez hasonlította, aki a zsidókat a pusztai vándorlás során vezette.¹¹ A judaizált királyhű állampatrióta diskurzus Ferenc József-képe a liturgia és a homíliák időszemléletét követte, és a megalapozó emlékezet párhuzamait kereste. Ferenc József és a Szentírás királyainak lényegi azonosságát mutatta fel, esetenként Mózesrel vagy családi tragédiáinak próbatételeit említve Ábrahám ősatyával vált hasonlatossá. Erre rétegződött rá a magyar történelmi emlékezet kiegészítés alapjain álló királyképe és a kortárs zsidóság pozitív tapasztalata. Ferenc József izraelita gyászának sajtóértelmezései annak megértésében segítenek bennünket, hogy milyen motivációk mentén döntött a rabbiszeminárium és a budapesti neológ elit az elhunyt uralkodó nevének intézménynévként történő megörökítése mellett, és milyen közösségi emlékezettörténelmi utóélete volt Ferenc József alakjának.

A végítélet-parafrazis keresztény propagandaalkalmazása Ferenc József gyászában nyert új megfogalmazást dr. Kiss József óbudai főrabbi homíliájában, amit az *Egyenlőség* is kiemelt helyen közölt. A lefekvés előtti ima¹² őrző-védő, körülvevő motívuma kontaminálódott a judaizmus messiási idejének gondolatával. A Központi Hatalmak koronás fői Kiss szövegében nem az utolsó ítélet trónusán ültek, hanem a világ négy égtája felé védelmezték szövetséges népeiket.¹³

„S bár most fegyverben a világ, s vértől gőzölögnek a csataterek,
Ferenc József király, aki háboru égdörgése közben zárta örök

¹⁰ I. Ferenc József tettei és nyilatkozatai a zsidóság ügyeiben. *Egyenlőség* 1916. november 25. 7.

¹¹ Hevesi Simon: Ima a győzelem után *Egyenlőség* 1915. május 9. 1.

¹² B'sém... SCHÖNER 2004. 424.

¹³ Szintén a lefekvés előtti ima szövege idézi az Énekek Éneke 3. 7-et, Salamon királyt körülvevő 60 katonára a judaizmus hagyomány szerint a kohanita áldás 60 szava. (Fényes Balázs szíves közlése)

pihenőre jóságos szemeit, mégis örök időközön át úgy fog élni, mint a békének királyi apostola ezen a földön. S amikép[p]en a jámbor hívő, mielőtt álomra zárja éjszaka jöttén a szemeit, a régi tradíció nyomán biztonsága érzetének így ad kifejezést: az Örökkévaló Isten nevében, jobbomon Micháel őrangyal, balomon Gabriél, előttem Uriél és hátam mögött Rafaél őrangyalok, fejem fölött pedig az Isten fensége, úgy ami forrongó napjainkban is nyugodtan tekinthetünk mi a jövő felé, bizva az eljövendő világbéke négy őrangyalában, négy fejedelem ma még harcos, de állandó békéért küzdő sugaras alakjában, kik közül a legtiszteltebb, a legszeretettebb a mi királyunk volt, kit népek áldanak, s akiről a történelem ércolla följegyezi az ézsaiási királyjóslatot: és az ő békéje léssen az ő dicsősége.”¹⁴

Ferenc József feletti gyász homíliái és sajtóhírei a judaizmus hagyományait, az arisztokrácia gyászpompáját és az első világháborús propagandát ötvözték. Ferenc Józsefhez való viszonyulást egyrészt a vallási hagyományok, másrészt a zsidóság kései konfesszionalizálódásában játszott uralkodói szerepe meghatározták. Mindez pedig sajátos viszonyban állt a magyar nemzeteszmével való azonosulással és a háborús propagandával. Ezen előzmények tükrében értelmezhető az a gyászmunka, amit az *Egyenlőség* tömeges, elköteleződött és a magyarországi zsidóság egészét átható szenvedésként törekedett bemutatni. A „királyi szövetség” vigaszt és reményt nyújtó mítosza¹⁵ jelent meg Adler Illés főrabbi értelmezésében, amikor arról írt, hogy Rudolf trónörökös és Erzsébet királyné elvesztése felett is érzett mély fájdalom a királyt a szenvedő zsidósághoz hozta közelebb, testvérévé tette a szenvedésben. A királyi család korábbi tragédiáinak izraelita értelmezéseiben a szenvedés gondolat szintén hangsúlyos volt.

„Ábrahámtól csak kérte az Isten az egyetlen fiát, de a király oda is adta... és talán ez a sok szenvedés és tragikum tette megértőbbé a zsidósággal, a szenvedés és tragikum népével szemben, mint a trónon minden elődjét. És talán a zsidóság is azért ragaszkodott hozzá az alattvalói hűség és hódolat rendes mértékén fölül, mert egyivásu testvért látott benne a türésben és szenvedésben.

¹⁴ I. Ferenc József – írta Dr. Kiss Arnold, budai főrabbi. *Egyenlőség* 1916. november 25. 4.

¹⁵ DUBIN 2014. 51–52.

Amikor Agrippa király egyszer sirva fakadt a népe előtt, az vigasztalva kiáltott feléje: Ochinu atto! Ochinu atto! Testvérünk vagy, testvérünk vagy! A könnyező és szenvedő királynak, a tragédiák hőse, Izrael hódolattal kiáltotta sokszor: Testvérünk vagy! Testvérünk a türesben, a szenvedésben.”¹⁶

Komoróczy Géza monografikus magyarországi zsidóságtörténetében Ferenc József halálára úgy tekint, mint arra az alkalomra, amikor a zsidó intézmények az ország királya iránti tiszteletüket, hálájukat és hűségüket nyilvánították ki.¹⁷ Ezek a gondolatok hatották át a trónváltás időszakának neológ narratívumait. A jogegyenlőséget nyert zsidóság az új alkotmányos állami berendezkedés szimbolikus politikájában – az állam iránti lojalitás kifejezéseként – számos keresztény szimbolikán alapuló jelenséget judaizált. A magyar zsidóság Ferenc Józsefhez fűződő bensőséges viszonyának toposzára építve a katolikus uralkodócsalád és a birodalom gyászát egy sokkal ősbibb, a modern európai közép- és kelet-európai önképének egyik gyökeréig ható gyászal, a zsidók ókori gyászával övezte. Ferenc József gyászshírét Kaczér Illés magyar zsidó író, újságíró tollából ebben a keretben lehet értelmezni.

„A Habsburgok hatszázéves gyászával temetik Bécsben a nagyszivü Habsburgot s szerte az országban, kis zsidó templomokban felsír a négyezeréves gyász. Ez a legméltóbb s a legméltóságosabb: ez kíséri legillőbben a király halottas kocsiját. [...] Ez a gyász: hódolatnak még magasabb, mint mindaz, amit hetven éven át az élőnek lába elé raktak. [...] Mindenüket odaadják neki. Ami eddig csak a saját nagyjainknak járt ki. Szeretetből, szivből, gyermeki ragaszkodásból. Hálából. Négyezer éves bánatukat zokogják érte.”¹⁸

Adler Illés pesti rabbi a zsidóság társadalmi jogegyenlőségének elnyerését tulajdonította a királynak, ami – a Szentföld iránti alázatával együtt – a korábbi Habsburg magyar koronás fők fölé emelte őt.

¹⁶ *bSzota* 41a parafrázálása; Dr. Adler Illés: A koronás mártír *Egyenlőség* 1916. november 25. 2.

¹⁷ KOMORÓCZY 2012b. 340.

¹⁸ A zsidó gyász. – [Irtta:] Kaczér Illés. *Egyenlőség* 1916. december 2. 7.

„A zsidóság polgári, vallási is társadalmi egyenjogúsítása és elismerése az ő szent fémjelzését viseli. A zsidósághoz is közelebb állott, a zsidó magyarokért is többet tett uralkodása alatt, mint minden elődje négyszáz éven által. Talán akkor szivta magába a zsidóság megértését, számbavevő megbecsülését, amikor a Szentföldön járt. Amidőn lába a Szentföldre lépett — olvassuk — leborult és megcsókolta a Szentföld porát. Talán a Szentföld lelkének egy szikrája ekkor tapadt a lelkéhez...”¹⁹

Ferenc József távozásának képét a propagandaképeslapok által megjelenített apoteózis képével írta le Adler a talmudi nagyok temetéséhez hasonlítva.

„És ime, láthatta megifjodott népeit, láthatta elvesző ellenségeit, láthatta, hogy nem élt hiába. Temetéshez még nem szólott ily kísérő zene. Ily bódító és ily lelket megremegtető. A világháboru ágyuinak és fegyvereinek ez a szimfoniája. Mint a nagy talmudi mester halálakor, most is: tüzes meteorok hullanak az égből, tűz és villám, vihar és dörgés jelzik az üstökös elvonulását. Embergyász és békés angyalsírás töltik be a mindenséget, a béke királya hazatért, égbeszállt.”²⁰

Az *Egyenlőség* gyászrovata a patriotizmus, a Monarchia és Magyarország melletti országos izraelita elköteleződés fórumaként is figyelmet érdemel. Az uralkodó gyász hírét követő lapszámtól Pészách előttig külön rovat foglalkozott a fővárosi és vidéki hitközségek Ferenc József lelki üdvéért tartott gyászistentiszteleteivel. A rovatot a magyar zsidóság történelmi gyászának krónikájaként indította el a szerkesztőség, annak a szeretetnek a kifejezésére, amellyel a zsidóság az izraelita felekezetet „felszabadító nagy uralkodó alakját körülvette”.

„Felekezetünkre mélységesen nehezedett a nagy gyász. Templomainkban gyászimák zengenek, a tanácstermekben kegyeletes méltatások, könnyes megemlékezések szállanak az elhunyt nagy uralkodó alakja felé. I. Ferencz József halála még eddig nem látott erővel rázta meg a magyar zsidóság lelkét. Krónikás tisztünk, kötelességünk a jelennel és a jövővel szemben is, hogy hűséges képét adjuk minden idők számára a magyar

¹⁹ A koronás mártír. – [Irtta:] Dr. Adler Illés *Egyenlőség* 1916. november 25. 2.

²⁰ A koronás mártír. – [Irtta:] Dr. Adler Illés *Egyenlőség* 1916. november 25. 2.

zsidóság e történelmi gyászáról. Ezért e helyen ma szünetel minden más harc és vezető törekvés s hasábjainkat kegyeletes szívvvel áldozzuk a nemes célnak. Az itt közölt és még később következő jelentésekből ki fog tűnni az a mesébe illő szeretet és ragaszkodás, mellyel felekezetünk a felszabadító nagy uralkodó alakját körülvette. Termékeny, a jótékonyságnak is sok-sok hasznot hozó ez a nagy gyász, mely egyik történelmi jele hazaszeretetünknek, hűségünknek, örökké áldozó szívünknek.”²¹

A jótékonyság érdemszerző és elháríthatja az Égi Ítélszék rossz végzését. Jótékony alapítványok sokasága jelent meg a magyar izraelita közösségi élet támogatására és az elhunyt császár-király nevét magukra öltve. Az elhunyt uralkodó zsidóságról szóló elismerő nyilatkozatait az osztrák zsidó hitközségek hálaadó küldöttségének 1909. november 26-án tett nyilatkozata zárta a halálhírt hozó lapszámban. A „legszebbet, amit fejedelem zsidóknak valaha mondott, mondta I. Ferenc József: »Nagyrabecsülöm a zsidókban a családiasságot és a jötevésben való örömeiket.«”²² A jótékonyság, amiről életében az elhunyt uralkodó a zsidóság nagy érdeméért nyilatkozott, rá emlékezve a közösségi reprezentáció és belső szolidaritás eszköze lett.

„Azt a fejedelmet veszítettük el, aki nekünk szabadon vallható hazát, jogot és egyenlőséget adott. A magyar zsidóság méltó módon fogja a nemzet sötét gyásza közepette a maga fájdalmának érzéseit kifejezésre juttatni. Történelmi jelentőségét megörökíteni akarja s ebben az irányban a kezdeményező lépések is megtörténtek. Az örökké adakozó, az örökké áldozatra kész magyar zsidóság elsősorban kulturális alapítvánnyal kívánja jóságos királya emlékét és szellemét minden időkre megrögzíteni és gyászából, melynek érzelmi momentumai kifejezésére már eddig is számos alkalmi istentisztelet és közgyűlési határozat keletkezett és vannak többi hazai hitközségeinkben is készülöben, ez lészen a maradandó emlék. Ily irányban az Izraeliták orsz. irodája felhívást küldött szét a kerületi elnökségek révén a hitközségekhez, amelyek a felhívásnak annál

²¹ A magyar zsidóság gyásza. *Egyenlőség* 1916. december 2. 1.

²² I. Ferenc József tettei és nyilatkozatai a zsidóság ügyeiben. *Egyenlőség* 1916. november 25. 7.

nagyobb készséggel tesznek eleget, mert amit az tőlük kíván, az nagyobbbrészt már kialakult elhatározás is volt.²³

Az uralkodó halála így a közösségi reprezentáció és belső szolidaritás kifejezésének alkalmává vált. A VI. izraelita községkerület kezdeményezésére a neológ Országos Iroda jótékonyági felhívást tett közzé, miszerint

„az ország izraelita hitközségei, intézeteik és tagjaik Első Ferenc József elhunyt királyunk emlékére alkossanak egy ideiglenesen az országos magyar izraelita közalap kezelése alá helyezendő nagy alapítványt, mely az országos rabbikepző-intézet és országos izraelita tanítóképző intézet kereteiben létesítendő internátusok felállítására és fen[n]tartására lesz fordítandó.”²⁴

Az Országos Rabbiképző Intézet és az Országos Izraelita Tanítóképző Intézet számára felállítandó fiúinternátus létrehozását előmozdító országos alapítvány mellett, több hitközségi alapítvány jött létre. Az uralkodó gyászát a háború okozta problémák felekezeten belüli filantróp kezelésének céljaira is felhasználták.

„A gyászistentiszteleteket, melyeket hitközségeink jó királyunk emlékének dicsőítésére rendeznek, úgy hisszük, nemcsak a nevét megörökítő kulturális alapítvány alapjainak előteremtésére, hanem arra is föl lehetne használni, hogy a vilagháboru nagy szenvedői, a *zsidóhitü rokkantak* sorsának javítására tegyük meg a kezdeményező lépéseket, illetőleg az erre szolgáló alapra való adakozásokat is kezdjük meg. Ez szinten oly akció volna, amely megdicsőült királyunk szívéhez, szelleméhez közel áll és nevét oly téren teszi megörökíthetővé, amely a vilagháboru teremtette gyakorlati szükségletekkel számot vet. A kulturális alapítvány megteremtését ezen itt javasolt akció megindítása semmiképpen sem hátráltathatja, mert a tóraolvasások alkalmával ugyanis nem egy, hanem több különféle célra szokás adományokat fölajánlani. A nagyobb felajánlásokról vagy adományokról, szolgáljanak azok akár az egyik, akár a másik, avagy mind a két célra, készséggel fogunk e lap hasábjain beszámolni.”²⁵

²³ A felekezet gyásza. *Egyenlőség* 1916. november 25. 7–8.

²⁴ *Egyenlőség* 1916. dec. 2. 1. A magyar zsidóság gyásza.

²⁵ *Egyenlőség* 1916. nov 25. 7–8. A felekezet gyásza.

I. Ferenc József apostoli magyar királyként Jeruzsálem királya is volt. Lederer Sándor, a magyarországi Palesztina-bizottság elnöke táviratban utasította a szentföldi osztrák-magyar közösségeket az uralkodó 30 napos gyászának, megtartására, a *slosim* idején az elhunyt uralkodó lelki üdvéért, az uralkodóházért és a hazáért imák mondására a zsinagógákban és a zsidó zarándokhelyként számon tartott síroknál. Ezen felül Lederer szentföldi örökmécses állítását irányozta elő, és a császár-király *Jahrzeitjének* majdani jeruzsálemi megtartásáról rendelkezett. A jótékony alapítványtevés gondolata szintén felmerült a bizottságnál. Indoklásában visszautalt Ferenc József szentföldi látogatására.²⁶

A látogatás részleteit 1917 júliusában is felelevenítette az *Egyenlőség* egy útleíró tárca keretében. A névtelen szerző visszaemlékezése Ferenc József szimbolikus cselekedeteit és későbbi zsidó emlékezeti kánonját kötötte össze. A fogadására érkező küldöttség Tórájának és Jeruzsálem kapujánál a szent földnek megcsókolása mellett ilyeneknek tekintették a zsinagógalátogatásait is.

„Mindenütt nagy néptömegek várták s földtrengető üdvívalgásokkal fogadták. [...] A jeruzsálemi hitközség a látogatás emlékére jeruzsálemi gránitkőből Mordechaj Schnitzer által készítettett egy remek kőfaragású vázát, mely olajfából készült ládában volt elhelyezve. Ezt átnyújtották a királynak. A váza a mai napig a bécsi Burgban a többi emlékművek között látható. Szombaton a király elhagyván a szentvárost, Jaffába ment. A bucsuzásra egybegyűlt zsidóktól ott a következő szavakkal bucsuzott el: »Sohasem felejttem el ama tiszteletet, melyben itt a zsidók részesítettek. Trónra lépésem óta nem részesültem ily nagy tiszteletben. Éltem végéig ezen látogatásra emlékezni fogok. Remélem, hogy a zsidók is emlékezni fognak reám.»²⁷

A cikk az elhunyt uralkodó emlékezeti kánonját megnyilvánító, több hónapig tartó sorozat rész volt. Újabb jelentésrétegére világíthat rá, hogy párhuzamosan jelent meg a Katolikus Néppárttal folytatott sajtóvitákkal, amelyekben a párt antiszemizmusa és a recepcióellenes-

²⁶ Hírek – I. Ferencz József emléke a Szentföldön. *Egyenlőség* 1916. november 2. 4.

²⁷ I. Ferencz József a Szentföldön. *Egyenlőség* 1917. július 14. 8–9.

sége hangsúlyosan fogalmazódott meg.²⁸ A katolikus király emléke így ellenpontot is képezhetett a bontakozó politikai katolicizmussal szemben.

A király emlékének intézményi megőrkítése

Az Izraeliták Országos Irodája 38846. számú feliratában értesítette a kultuszminisztert az emlékező hazafias és királyhű rendezvények soráról, a különböző jótékonsági alapítványok tételéről és kérte, hogy „a magyar zsidóság nagy vesztesége feletti legfájdalmasabb részvétének, kiolthatatlan kegyeletének és egyben legmélyebb alattvalói hűségünk szent fogadalmának Ő császári és apostoli királyi Felsége IV. Károly királyunk és legfelsőbb urunk előtt tolmácsa lenni méltóztassék.”²⁹ Mezei Mór irodai elnök és dr. Mezey Ferenc irodai alelnök által jegyzett felirat az elhunyt király iránti kegyeletet összekötötte az uralkodása alatt végbement, izraelitákat érintő társadalmi változásokkal.

„Az országszerte megnyilatkozó fájdalomban a magyar zsidóság nemcsak mint a nemzet egyik alkatrésze, hanem külön nyilvánulásra kívánckozó hálaérzettel is részt vesz ama küzdelem teljes történetén át világító és a nagy király igazságérzetéből fakadt közjogi tények folytán, melyek a hazai izr. vallásuk polgári és politikai jogait és az izraelita vallás recepcióját alaptörvényeink sorába iktatták, hogy egyéni és valláserkölcsei céljaiknak az állami életben való érvényesülésére szabad utat nyissanak. A hazafiúi bánat eme napjaiban összes templomainkban méltó istentiszteletek során buzgó fohászok szállnak az Ég felé halhatatlan királyunkért, iskoláinkban dicső nevén és örökké lángoló példáján megható ünnepélyek rendjén az ifjúság hazaszeretetre, királyhűségre, a hála és kegyelet fenséges érzéseire buzdul. Ős[s]zességünkben a Megdicsőült szent emlékezte iránti szeretetet és hódolatot, kulturális és közjótékonsági, valamint diadalmas hadseregünk iránti elismerést tanúsító alapítványok fogják megőrkíteni, hogy háládatosságunk örökletessé váljék és hogy felejtethetlen felséges ki-

²⁸ A néppárt reformja. [Irta:] Magyar Lajos. *Egyenlőség* 1917. július 14. 1–3. A cikk rámutat, hogy a Katolikus Néppártot a neológ izraelita lap a szabadelvű pártokkal szemben állónak és az Országos Antiszemita Párt utódjának tekinti.

²⁹ A magyar zsidóság gyásza. *Egyenlőség* 1916. december 2. 4–5.

rályunk szelleme közöttünk ilyképen is az idők teljességéig terjessze áldását.”³⁰

A szimbolikus jelentőségű határozatok a felekezet helyzetének társadalmon belüli megerősítései is voltak a trónváltás folyamatában, amelyben az évszázadok során az új uralkodó elődje által kiadott kiváltságokat erősítette meg. Ferenc József nevének intézményekhez kötése, és a zsidóság helyzetére tett folyamatos reflexió – bár alkotmányos királyként uralkodott – ezért is válhatott fontossá a felekezeten belül. A Budai Izraelita Hitközség a király temetése napján tartott gyászközgyűlésén arról határozott, hogy „hódolatteljes feliratot intéz Ófelsége, IV. Károly királyhoz azon kérelemmel, engedné meg, hogy az *épitendő új budai templomot I. Ferenc József király-templomnak nevezzék el.*”³¹ Ferenc József alakja így emlékezeti helyekhez is kapcsolódott.

A zsidóság társadalmi integrálásának fontos felvilágosult intézményei voltak a modern rabbiszemináriumok. Ferenc Józsefnek az 1877-ben létrejött pesti Rabbiképző Intézetben tett látogatását máig emléktábla őrzi. Ferenc József halálát követően az Országos Rabbiképző-Intézet vezérlőbizottsága feliratban kérte a kultuszminisztert, hogy a magyar királlyá koronázandó Károly Ferenc József trónörökös engedélyezze a rabbiképző átnevezését. A felirat annak érvelése felől válik fontossá, ugyanis abban – a szöveg kereteihez igazítva – a hászkálás és a nagypolgári univerzalista kulturmisszió közhelyei mellett, mindazok a király személyéhez kötődő toposzok is előfordultak, amelyek korábban a neológ homiletikában és a felekezeti publicisztika cikkeiben fogalmazódtak meg Ferenc Józsefről.

„A valláserkölcsi célokat szolgáló testületek boldogult Felséges Urunk különös kegyében részesültek, mert nagy lelke szeretettel ölelte fel mindama törekvéseket, melyek a hit talaján az emberiség ethikai nemesbülését szolgálták. Királyi hatalma kegyesen érvényesült minden testülettel szemben, mely a tisztult vallási eszmények kultuszának áldozott és azért uralkodásának kezdetétől dicsőséges életpályáján végig igazságosztó akaratának körébe fogadta a magyar zsidó felekezetet, melynek szenvedésekkel telt történetén I. Ferenc József jog és igazság

³⁰ A magyar zsidóság gyásza. *Egyenlőség* 1916. december 2. 4–5.

³¹ A magyar zsidóság gyásza. *Egyenlőség* 1916. december 2. 3.

által vezérelt uralkodása lángoszlopként világít keresztül késői nemzedékek lelkében is a hála szent tüzét élesztve. A nemzet gyászában tehát felekezetünknek, ennek fájdmájában pedig nekünk mint az országos rabbikepzőintézet ügyei intézőinek külön rész jutott. Mert nagy királyunk mindent lebíró fejedelmi akarata hívta életbe, végtelen és megannyiszor nyilvánított kegyelme fejlesztette rabbiszemináriumunkat eddig egyetlen magyar zsidó főiskolává, hogy a hitnek, a tudománynak és műveltségnek hajléka, a hazafias érzületnek tüzhelye legyen. A magyar zsidóság történetében kiemelkedő eme tényével boldogult királyunk hitéletünk területein a nemzeti irányu kulturának szerzett jogot, megnyitván ezzel a művelődés és erkölcsi megújulás amaz áldásos folyamatát, melynek általa üdvösnéki elismert intézetünk neveltjei máris kiváló biztosítékaivá váltak. Első Ferenc József dicsőült királyunk, országos rabbikepzőintézetünk halhatatlan alkotója iránti kegyelettel esedezünk ime nagyméltóságod előtt: hogy szeretett uralkodónk halála feletti legbensőbb részvétünket legfelsőbb Urunk IV. Károly király Őfelsége előtt tolmácsolni és ugyanakkor legmélyebb alattvalói hűségfogadalmunknak is kegyes szószólója lenni méltóztassék.”³²

– írta 1916. november 26-i kelezéssel dr. Mezey Ferenc, az Országos Rabbikepzőintézet Vezérlőbizottságának elnökeként.

1917-ben a rabbikepző IV. Károly király jóváhagyásával felvette az elhunyt uralkodó nevét, amit a neológ érdekérvényesítés eredményeként mutatott be az *Egyenlőség* hetilap.

„Evvel a ténnyel, mely a világ zsidó tudományos főiskoláinak körében példa nélkül áll, IV. Károly király módot nyújtott arra, hogy megdicsőült elődjének nemes emléke a magyar zsidóság történetében örök életre keljen és hogy a magyar zsidóság egyik legfontosabb felekezeti közintézménye az elhunyt nagy uralkodó sugárzó dicső emlékének fényébe és oltalmába kerüljön. Ennek a főlemelő eredménynek elérése elsősorban *Mezei Mór dr.*-nak, az *Izraeliták Orsz.* [ágos] *Irodája* elnökének az érdeme”.³³

³² A magyar zsidóság gyásza. *Egyenlőség* 1916. december 2. 4.

³³ Hírek – I. Ferenc József Országos Rabbikepző-Intézet. *Egyenlőség* 1917. február 17. 12.

Dr. Kiss Arnold budai főrabbi Ferenc József halálakor megfogalmazta azt, ami később a közösségi emlékezeti kánon részévé vált. Uralkodását a béke koraként mutatta be, és az igazság koraként írt róla. Mindezt a megreformált zsidóság történeti küldetéstudatába és mártírológiájába illesztette, ami Ferenc József korának egyediségét emelte ki.

„A békesség kormányzása volt az ő uralma hosszú évtizedeken át. [...] S arany betűkkel vési be a történelem nemtője a magyar zsidóság Ielkének törvénytábláira, hogy I. Ferenc József kormányzása az igazság kormányzása volt. A mi történetünk vér és kön[n]yáztatta lapjai telvék vallásunk megaláztatásától, Faraótól Amalekig, Nebukadnezártól Artaxerxesig, Titustól Hadriánig, a spanyol Ferdinándtól az orosz Sándorig, századok hosszú során át hitünk szálla volt a vaksággal megverték szemében, hamisnak és álnoknak bizonyult az állítás, hogy Izrael fiaiban nem a vallást, hanem a fajt gyűlölik, hiszen a faji jelleg csaknem végső maradékáig, nyelvben és szokásokban is teljesen eltűnt — de nem tudtak megbocsátani minekünk, hogy első voltunk mindig a szabadságért küzdők sorában és hogy azért vértanuságot szenvedtünk, hogy mint a vallás klasszikus népe túléltünk hatalmas népfajokat, melyek egykoron népeket remegtettek, hogy egy Istent adtunk a világnak és erkölcsre tanítottuk a népeket, hogy hivek maradtunk az ősök tanához, és szerettük forrón a hazánkat. S eme hiveiben is üldözött vallás, hála egy feladata magaslatán álló bölcs törvényhozásnak bevetetett a többi hitvallások sorába, egyenjogúvá emeltetett, s ami teljességéből hiányzott, azt hallhatatlan királyunk leplezetlen jóakarata, atyai gondoskodása és magasztos érzülete valóra váltotta. Azért áldott az ő dicsőséges emlékezete a mi szívünkben örök időkön által.”³⁴

Az Országos Izraelita Tanító Egyesület Könyvtára sorozatát dr. Szegő Arnold által írt, Ferenc József életére emlékező ifjúsági kiadvánnyal nyitotta 1917 májusában. A kiadvány az állampatrióta királytisztelet iskolai kiadványai közé illeszkedett, és a trónváltás kontextusában nyert értelmet, mint reprezentatív iskolai kiadvány. Az *Egyenlőség* rövid hírben ajánlotta.

³⁴ I. Ferenc József – írta Dr. Kiss Arnold, budai főrabbi. *Egyenlőség* 1916. november 25. 4.

„A négyeves munka 13 fejezetben taglalja könnyed elbeszélő s gyermekek lelkéhez hozzáférő hangon tartott mondanivalóit, amelyeket több híres kép reprodukciója is kísér. A képek is a király életének egyes nevezetesebb szakait világítják meg, de az új uralkodópárral is megismertetnek. Kedves olvasmánya lesz a tanulóiifjúságnak. Jutalomkönyvnek szinten igen alkalmas. Szép, tiszta nyomása és illusztrációi is képessé teszik erre.”³⁵

Ferenc József kora a két világháború közötti izraelita értelmezésekben letűnt aranykorrá vált³⁶ Az izraelita felekezet a keresztény elemeket használó állampatrióta királytiszteletet és nemzeti szimbolikus politikát saját vallási keretei közt, a judaizmus nyelvezetét és közösségi emlékezetét használva értelmezte újra. Ferenc József a kortárs és emlékbeszédekben a szentírási király alakját öltötte, aki a zsidó emlékezeti kánon nagyjaihoz vált hasonlatossá az uralkodása alatt bekövetkezett társadalmi és felekezeti egyenjogúsítás közösségi tapasztalata okán. Ezt az értelmezést erősítették az első világháborút követő társadalmi-politikai változások, amelyek már új keretek között a jogegyenlőség fokozatos társadalmi visszaszorulásaként jelentek meg a közösségi fórumok által tolmácsoló beszédmódokban.

IRODALOM

DAMOHOŘSKÁ, Pavla

2010 *The Jewish Prayer for the Welfare of the Country as the Echo of Political and Historical Changes in Central Europe*. Univerzita Karlova v Praze, Husitská teologická fakultá, Praha.

DUBIN, Lois C.

2014 Yosef Hayim Yerushalmi, the Royal Alliance, and Jewish Political Theory. *Jewish History*, vol. 28. 51–81.

³⁵ Hírek – I. Ferenc József élete. *Egyenlőség* 1917. május 26. 14.

³⁶ Lásd GLÄSSER – ZIMA 2015c.

GLÄSSER Norbert

- 2016 “»Bless Our King, Who You Sent Like Moses«: Jewish religious interpretations of loyalty to Hungarian King Francis Joseph,” *Religion, Culture, Society* 3: 77–96.

GLÄSSER Norbert – ZIMA András

- 2015c Híd a jelen sivárságából a múlt verőfényéhez. Monarchianosztalgia a két világháború közötti budapesti zsidóság körében. In: Glässer Norbert – Glässerné Nagyillés Anikó (szerk.): *Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 50., MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport A vallási kultúrakutatás könyvei 19.) MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport; SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 47–58.

JALKOVSKY Katalin – TOMSICS Emőke – TORONYI Zsuzsanna

- 2014 *A magyarországi zsidóság képes története.* Vincze Kiadó, Budapest.

KOMORÓCZY Géza

- 2012a *A zsidók története Magyarországon a középkortól 1849-ig.* I. kötet. Kalligram, Pozsony.
- 2012b *A zsidók története Magyarországon 1849-től a jelenkorig.* II. kötet. Kalligram, Pozsony.

LÖW Immanuel

- 1923 *Száz beszéd, 1900–1922.* Schwarz Jenő kiadása, Szeged.

OBERLANDER Baruch

- 1996 *Sámuel imája. Zsidó imakönyv.* Új magyar fordítás. Nuszách Áskenáz. Chábád Lubávics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest.

SCHÖNER Alfréd

- 2004 *OR-ZSE Imakönyv.* OR-ZSE, Budapest.

SINGER S. Leó

1907 *Kötelességtan.* Lévai Izsó Könyvnyomdájában,
Rimaszombat.

GLÄSSER, NORBERT

NEOLOG JEWISH ADAPTATION OF THE OFFICIAL LINE ON
PATRIOTIC REVERENCE FOR THE MONARCH DURING THE
MOURNING FOR FRANZ JOSEPH

Francis Joseph became a symbol of continuity with the past and of a prosperous era. Because of the social changes that had occurred in the lives of Jews, Francis Joseph was compared even in his lifetime to Moses, and this became a recurrent topos in the speeches of rabbis in connection with the death and succession, showing parallels to the liberation from Egyptian bonds. The editor-in-chief of *Egyenlőség*, Lajos Szabolcsi, who followed his father in that post, used comparisons to Moses and Joshua in writing on the connection between Francis Joseph and the heir to the throne Karl Franz Joseph. Just as Moses could not enter Canaan after the years of wandering in the wilderness, so Francis Joseph could not see the new world. Mourning for the great ruler who “liberated” the Jewish denomination and attention paid to the symbolic gestures of the new ruler were present in parallel in the press. In Jewish interpretations between the two world wars the period of Francis Joseph became a lost golden age, while at the same time the Jewish denomination reinterpreted state patriotic veneration of the king and national politics that used Christian elements, within its own religious frames, drawing on the language and community memory of Judaism. In contemporary and commemorative speeches Francis Joseph assumed the figure of a scriptural king who came to resemble the great figures in the canon of Jewish memory because of the community experience of the attainment of social and denominational equality that occurred during his reign.